

Sade Hayatın İz Bırakan Dokuması: Terpink'te Hasır- Hesir

Doç. Dr. Davut KAPLAN

Sade Hayatın İz Bırakan Dokuması: Terpink'te Hasır-Hesir*

The Impressive Weaving of the Simple Life: Wicker at Terpink

Davut KAPLAN**

Özet

Terpink (Erzurum/Oltu/Aşağı Çamlı) yerleşiminin, kurulduğu günden bu yana, su kaynakları açısından çevre yerleşimlerden daha zengin olduğu kesindir. Sınırları içerisinde kısmen heyelan bölgeleri bulunduran Terpink arazisinde bazı noktalarda birikinti-çökelti gölleri oluşmuştur. Bu göllerden sızan sular ise hasır dokumanın ham maddelerinin en yaygın büyüme alanlarını meydana getirmiştir. Depolamak için vazo biçiminde tasarlanan büyüklü küçüklü sepetler, seceler, çepükler, çemberli gibi bitkisel örgüler bu zenginliğin sonuçlarıdır. En önemli dokumacılık türü ise hasır dokumadır. Hasır dokuma, kırsal kesimde ticaret amaçlı üretimden çok, dışarıya bağımlılığı azaltan ve kendi kendine yeten üretimin en güzel örneklerinden biridir. Her ne kadar günümüze kadar ulaşmış hasırların kökenlerine ait bulgular olmasa da bir zamanlar özgün örgü ve şekli açısından Terpink hasırları adından söz ettirmektedir. Yüzlerce yıl aynı tip ve aynı teknikte üretilerek geleneklere bağlılığın göstergesi olan bu hasırlar, doğumdan ölüme kadar günlük yaşamın her alanında kullanılmıştır. Kullanımları ise sahiplerinin tercihine göre yaz ve kışın günlük işlere, mekânlara göre değişiklik göstermiş; bazıları tahılları kurutmak için sergi, bazıları uyumak için yaygı, bazıları ise ölüyü gizlemek için örtü işlevine bürünmüştür. Ulaşım ve haberleşme ağlarının 1990 sonrası kısa bir sürede gelişmesi sonucunda, dar coğrafyada kendi kendine yeten Terpink'te çok sayıda yerel üretim yok olmuş; fabrikasyon halı ve kilimler gibi yeni ürünlerin ortaya çıkması ile birlikte hasır dokumacılığı da terk edilmiştir. Bu makalede, hasırların ham maddesi olan cil ve mısır gibi bitkiler, bu bitkilerin özellikleri, temini, hasırın dokuma tekniği ve kullanım alanları değerlendirilmiş; Terpink'te hasır dokumacılığı ile ilgili tespitler ve geleceği ile ilgili öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bitkisel Ham Madde, Hasır, Hasır Dokuma, Terpink, Aşağı Çamlı

Abstract

It is certain that Terpink (Erzurum/Oltu/Aşağı Çamlı) settlement has been in a richer position than some of the surrounding settlements in terms of water resources since its establishment. In the Terpink land, which contains partially landslide areas within its borders, accumulation-sediment lakes have formed at some points. The waters leaking from these lakes are the most common growth areas of the raw materials of straw weaving. Baskets, saddles, litter, large and small baskets designed in the form of vases for storage, and vegetal weaves such as hoops are the results of this richness. The most important type of weaving is straw weaving. In the Terpink (Erzurum/Oltu/Aşağı Çamlı) land, which contains partially landslide areas within its borders, accumulation-sediment lakes have formed at some points. The waters leaking from these lakes became the growth area of the raw materials of straw weaving. Straw weaving is one of the best examples of self-sufficient production in rural areas, which reduces dependence on foreign sources rather than production for commercial purposes. In the study, plants such as cil (reed plant) and corn, which are the raw materials of the mats, their properties, supply, weaving technique and usage areas of the mat were evaluated. With the development of transportation and communication networks in a short period after 1990, many local productions disappeared in Terpink, which was self-sufficient in a narrow geography. With the emergence of new products such as fabricated carpets and kilims, straw weaving has also been abandoned. In this article determinations about wicker weaving in Terpink and suggestions about its future are presented.

Key Words: Plant Raw Material, Straw, Mat Weaving, Terpink, Aşağı Çamlı

* Geliş Tarihi: 22.12.2021- Kabul Tarihi: 13.06.2022

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kurupelit Kampüsü, Samsun/TÜRKİYE, davutkaplan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5690-1639

Giriş

Manevi kültür unsurları gibi maddi kültür unsurları da toplumları tanımanın en önemli belgeleridir. Bu maddi kültür unsurları içerisinde yer alan hasır dokumalara yer verilen bu makalede, insanın yakın çevresinden elde ettiği bitkileri kullanma biçimlerini tanıtmaktan ziyade, hayatta kalmak için ortaya koyduğu yaratıcı yönü vurgulanmaya çalışılacaktır.

İnsanların yaşam alanları içerisinde buldukları bitkileri bazı temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanması, bunları üretim ve kültürel faaliyetlerin bir parçası haline getirir. Hasır dokumacılığının ana malzemesini oluşturan bitkilerin yaygın olarak bataklık, sulak ve sakin akan su kaynaklarında bulunması; Neolitik Dönem'den itibaren yerleşim yerlerinin genellikle su kaynakları başına veya kenarına kurulmuş olması insanların dokumacılığın temel ham maddelerine çok eski tarihlerden itibaren kolayca ulaşmasını; bu durum da hasır dokumacılığının günümüze dek gelmeyi başaran en yaygın el sanatlarından biri olmasını sağlamıştır. Anadolu coğrafyası örneğinde de arkeolojik verilerin büyük çoğunluğu, ev eşyası olarak kullanılan bitkisel dokumaların kullanımının büyük bataklıklar ve göller çevresinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bunun yanında dar bölgeler için sınırlı ve küçük su kaynaklarının, göller ve bataklıkların bitkisel dokuma için yeterli kaynak sağladığı hatta göller ve bataklıklarla bağlantısı olmayan bitkilerin de hasırcılık ve diğer bitkisel dokumalar için ham madde kaynağı oluşturduğu söylenebilir.

1. Hasır ve Anadolu Kültüründeki Yeri

Arapça *ħşr* kökünden gelen hasır (ħaşır حشیر), «her türlü örgü, paravan, özellikle ot veya kamıştan dokunmuş yaygı» (Anonim, 1998: s.952) demektir. Kelime anlamı olarak ilk kez *ħasir* (ħasır) «yaygı», Codex Cumanicus (1300) (Güner, 2016: s.1550, 1553; Tavkul, 2003: s.45-81)¹ eserinde kullanılmıştır ve saz, kabuk, yaprak, kapçık ve benzeri bitkilerden dokunmuş taban veya tavan örtüsü anlamına gelmektedir.

Bir yaygı çeşidi olan hasırın Türk kültüründe ve dilinde önemli bir yeri bulunur. Yere sermek veya önemsiz göstermek anlamına gelen «hasır etmek»; kendisine iş verilmiş kişinin sorumsuz davranarak işi aksatması ya da işlem görmesi için makama veya kuruma sunulan bir belgeyi alıkoyarak işleme koymaması veya verilen bir işi bilinçli olarak yapmaması anlamına gelen «hasıraltı etmek», hasırın Türk kültüründeki yerine işaret eden deyimlerden birkaçıdır. En ilginç deyimlerden biri de «hasır yakmak»tır (ateş istidası). Bir tehdit ibaresi veya bazen dert anlatmak için seçilen dikkat çekme ifadesi olarak kullanılan bu deyim kökeni Osmanlı Dönemi'nde Cuma selamlığı esnasında ve kayıkla saray önünden geçerken padişaha durumlarını anlatmak isteyen halkın başları üzerinde tüten veya duman çıkararak yanan hasır taşımalarına dayanır. Halkın mahkemede kadı ile konuşurken «hasır yakarım» demesinin ise sistemi şikâyet etmek anlamına geldiği bilinir (Koçu, 1958: s.2166-2167; Heyd, 1973: s.227-228; Onay, 2000: s.132; Kaya, 2010: s.137-138).

Anadolu toplumunda hasır, Hz. Peygamber'in yüzünde bıraktığı izden dolayı da anılır (Avcı, 2002: s.71-72). Abdullah b. Mesud'un ifadesine göre Hz. Peygamber bir gün hasır üzerinde uyur ve vücudunun yan tarafında hasırın izi çıkar. Bir yatak alsak denilince «Dünya ile benim işim ne? Ben bu dünyada bir ağaç altında bir süre gölgelendikten sonra oradan kalkıp ayrılan bir atlı gibiyim» der (Tirmizi, 1981: s.518, Hadis: 2377). Bir başka hadis ise şu şekildedir: Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde bir hasır üzerinde yattığını ve teni üzerindeki hasır izlerini gören Hz. Ömer ağlar. «Kisralar rahat uyurken bu durumunuz bizi üzdü» deyince Hz. Peygamber «Ya Ömer istemez misin dünya onların ahiret bizim olsun?» diyerek karşılık verir. Bu örnekler hasır olayından yola çıkılarak dünya hayatının geçici olduğunu anlatır. Ayrıca Hz. Peygamber'in yaşadığı yıllarda hasırın kullanımının yaygınlığına örnek olarak verilebilir. Ortalama 1400 sene önce Hz. Peygamber hasır üzerinde yatıp dünyaya bağlılığı terk ederek sade yaşamın gereğine örneklik etmiştir.

Hem arkeolojik verilerden hem de tasvirî sanat örneklerinden Anadolu'da, henüz yazının dahi bulunmadığı Prehistorik dönemlerden başlayarak bitkilerden elde edilen hasır dokumaların var olduğu bilinmektedir. Örnekleri günümüze gelemeğe de

¹ Codex Cumanicus (CC) 'yegen' (kaba hasır) ve Karaçay-Malkar (KM) Türkçesi kelimeleri içerisinde 'cegen' (hasır) olarak zikredilir.

çömlükleri şekillendirirken altlık olarak kullanılmış olan hasırların izleri, ayrıca antik dokuma aletleri olan kemik bız ve iğneler hasır dokumalar konusunda bilgi vericidir (Özdemir, 2012: s.139-153).

Anadolu insanı uzun yıllar boyunca doğa ile birlikte yaşamayı hem zorunluluk hem de pratik nedenlerden dolayı tercih etmiştir ki hasır da bu zorunlu ve pratik uygulamalardan biridir. Günlük işte kullanmak, boş zamanları değerlendirmek ve eve maddi katkı sağlamak amacı taşıyan hasır dokumaların ham maddesi de oldukça kolay elde edilmektedir ve ucuzdur. Bugün kullanılan plastik çanta, torba ve poşetlerin yerini tutan bitkisel dokumalar, bu ürünlerden hem daha zengin, daha zevkli, daha sağlıklı hem de doğa dostudur. Bununla birlikte üretim, ekonomi ve tüketim biçimlerindeki değişim ve kültürel yozlaşma ile birlikte hasır dokumacılığı da terk edilmeye başlanmıştır. Günümüzde turizm merkezlerinde bazı hasır dokuma örnekleri varlığını devam ettirse de bu örnekler, Anadolu kültürlerinin özgün dokuma ve kullanımlarını sunmaları açısından ne yazık ki yetersizdir.

1.1. Terpink'te Bitkisel Dokuma ve Hasırcılık

Günümüzde suyun ve bataklıkların bol olduğu bazı bölgelerde bitkisel dokumacılık örnekleri görülmeye devam etse de farklı nedenlerle bu gelenek çoğu yerde terk edilmiştir. Erzurum ili, Oltu ilçesi Aşağı Çamlı (Terpink) yerleşiminde de hasır dokumaların sağlam ve ilginç tekniğe sahip örnekleri ile karşılaşılma ile birlikte bu sanat dalı artık son demlerini yaşamaktadır. Kendi kendine yeten bir köy olan Terpink, bugün kültürel unsurlarının tümü ile birlikte bitkisel dokumacılık geleneğini de yitirme aşamasındadır. Bu nedenle sona ermekte olan bu sanatla ilgili bilgilerin büyük bölümünü günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan kişilerden elde etmek mümkün olmuştur².

Terpink, Kır Dağ'ın (Baş Su) Oltu'ya bakan yamacında orman eteğinde bir köydür. Engebeli bir araziye sahip olan köyün bazı noktalarında heyelanlarla oluşmuş birikinti gölleri ve bunlardan sızan suların oluşturduğu çayırık alanlar mevcuttur. Hayvancılık

ve kısmen de tarım ile uğraşılan Terpink'te formları ya da şekilleri kullanım amacına göre belirlenen farklı malzemelerden yapılma taşıma ve saklama eşyaları kullanılmaktadır. Küp ve testiler topraktan yapılmıştır; avcıların elde ettiği post ve kürkleri hem giyimde hem de minder ve seccade olarak kullanılmıştır; keçi ve koyunların kıl ve yünleri ip, çorap, zığva, kilim ve kazak yapımından yorgan yastık doldurmaya kadar her alanda değerlendirilmiştir. Hasır, sepet, sele gibi ürünler ise bitkiler kullanılarak üretilmiştir.

Farklı ürünler meydana getirmek için kullanılan malzemelerin çeşitliliği yanında bitkisel malzemelerde de üretilecek ürüne bağlı olarak farklılıklarla karşılaşılır. Bodur söğüt dallarının ince sürgünlerinden (filiz) yapılmış, saman ve ot taşımak için kullanılan sepetler ve seceler; ağaç kabuk ve gövdesinden ince kesilmiş kerestenin bükülmesi ile yapılan, başta tereyağı olmak üzere çeşitli ürünlerin saklanması için kullanılan külek ve çemberliler; gündelik hayatta tarla, çayır ve pazara giderken çanta işlevi gören çepükler; kiler ve ambarlarda soğan, sarımsak, elma, fasulye (löbiye) gibi tarımsal ürünleri kurutmak veya kuru şekilde saklamak veya nemden uzak tutmak için vazo formunda yapılmış örgü sepetler, bitkisel dokumalardan üretilen taşıma ve saklama kaplarına örnek olarak verilebilir.

Bu örneklerin gösterdiği gibi Terpink'te oldukça zengin olan bitkisel dokuma malzemelerinden önemli bir bölümünü ise hasırlar meydana getirmektedir. 1990 öncesi dönemlerde evlenen genç kızlara birkaç hasırın çeyiz olarak verildiği ve bunların arasında kendi dokuduklarının da bulunduğu; yaylaya götürülen eşyalar arasında hasırların yatak ve yorgan kadar değerli olduğu; yaygın bir kullanım alanı olmasa da ölünün mezara konmasının ardından toprak atımı öncesinde mezara toprak akmasını engellemek için tahtalar üzerine serilen hasırlardan yararlandığı³ bilinmektedir. Hasırlar, bir dönem seccade olarak kullanım görseler de, yün dokuma ve kumaş seccadelerin yaygınlaşması ile bu işlevlerini yitirmişlerdir. Yaygın kullanım alanlarından bir diğeri ise tahıl kurutmadır. Özellikle yaz aylarında kışık yemeklik ve un için hazırlanan buğday ve arpalar, yıkanıp kazanlarda kaynatıldıktan sonra hasırlara serilerek kurutulurlar.

2 Hasır dokuma ve malzemeleri konusunda detaylı bilgi veren Şemse Tezcan'a; tezgâhın kurulum ve işleyişi konusunda uygulamalar için İbrahim Tezcan'a; 1970-1980'li yıllarda dokunmuş örnekler için Meryem ve Tahsin Akyol'a teşekkür ederim.

3 Mezarlar için özel tasarlanmış hasır yoktur; bu amaç için yer hasır olarak dokunmuş olan hasırlar kullanılmaktadır.

Hasırın yoğun bir kullanım alanı bulmasında insan hayatını kolaylaştıran çok sayıda özelliği bir arada barındırmasının rolü vardır. Kadınlar tarafından en çok beğenilen yönü yıkama sorununun bulunmamasıdır. Lekelerinin çok kolay temizlenmesi hem zamandan tasarruf sağlar hem de kullanım kolaylığı açısından tercih edilmesini beraberinde getirir. Farklı işlerde kullanılması yanında uzun süre dayanabilmesi, hasır vazgeçilmez yaygı-sergiler arasına sokar. Pratik yaygı olması nedeniyle her evde bulunan hasır, başta ‘yer hasırı’ olmak üzere şekil veya kullanım amacı açısından çok fazla değişiklik gösterir. Birincil ve en yaygın kullanımı, yaz ve kış mevsiminde oturmak için mekân içi ve dışında yaygı olarak tercih edilmesidir. Uzun kış gecelerinde üstlerine oturlan cecim, kilim ve halıların altlarına, sıcak tutma özellikleri nedeniyle hasır serilir. Sıcak mevsimlerde ise bu kez serin tutma özelliği nedeniyle tercih edilen hasırlar, sohbet ve yemekler sırasında, ayrıca çeşitli işleri yaparken açık ve kapalı alanlarda, hatta toprak zemin üzerine serilerek kullanılırlar. En önemli faydası çok sağlıklı olmasıdır. “Hasırda oturunca toprak çekmez” yerel deyimi, hasırın bu özelliğinin bölge halkı tarafından bilindiğinin bir göstergesidir. Sağlıklı bir ürün olması yanında taş, beton ve nemli toprak zeminlere serilse bile hiçbir zaman soğuk geçirmez. Bu özelliği hem ham maddesinde hem de örgü tekniğinde saklıdır. Özellikle arka yüzde oluşan saçaklar, zemin ile hasır yüzeyi arasında boşluk oluşturarak hava sirkülasyonu sağlar; böylece hem çürüme olmaz hem de sağlıklı bir zemin örtüsü elde edilir.

Hasırların en zayıf yönü ise fareler ve neme dayanıksız olmasıdır. Nem veya küf, hava almayan mekân veya zemin, ıslaklık baş düşmanıdır. Islandığı zaman hemen eskir, yüzeyde griden yeşile kadar değişen renk tonları meydana gelir ve en sonunda çürüyerek bozular. Hasırları yuva ve gıda olarak kullanan fareler, bu malzemeye büyük tahribat verebilmektedir. Nemden ve farelerden korunabildiği sürece bir ömür boyu kullanılabilen hasırlardan eskidiklerinde dahi yeni inşa edilen yapılarda mertek üzerine serilerek yararlanılabilmektedir. Çok yaygın kullanılmasına karşın katlanarak veya rulo şeklinde dürülerek kilerler, ambarlarda kolaylıkla istiflenerek saklanabilmesi de bir diğer avantajıdır (Res. 12).

Hasırların günlük kullanımı dışında ticari değeri de bulunur. Harcanan iş gücü dışında neredeyse hiç maliyeti yoktur. Ağır kış mevsiminin uzun gecelerinde hasır dokumak için özel bir zaman ayırımına ihtiyaç duyulmaz. 20. yüzyılda dahi değiş-tokuş aracı olarak kullanılan ve öküz derisi ile takas edilen hasırlar satılarak zaman zaman maddi kazanç da elde edilmekteydi. Hasır alıcılarının başında Sakallı Sofi Dede gelirdi. Alım-satım sırasında dokunmuş hasırlar toprak baca (dam) üzerine veya köyün meydanında düz bir alana serilir; alıcı olan istediği renk, kalite ve boyutta hasırları seçerek satın alırdı.

Hasır dokumalarının maharetli ellerde farklı bir dokuma yöntemi ile ortaya konulduğu Terpink’te hasırın yoğun bir kullanım alanı bulması öncelikle bölgenin çevresel özellikler ile bağlantılıdır. Doğrudan doğadan elde edilen hasır malzemeleri arasında da mısır yaprakları ve cil ilk sırayı almaktadır. Bölgede bitkisel dokumacılığın ana malzemesini oluşturan cillerin yetiştiği bataklık göller ve sulu çayırın bolca bulunması ve mısır üretiminin mevcut olması, yerel halkın farklı amaçlarla hasır dokumacılığı yapmasını beraberinde getirmiştir.

1. 1. 1. Mısır Yapağı

Büyüme ve olgunlaşma aşamasında bol su ve güneş isteyen mısır, nisan sonu mayıs başında ekilir ve hava sıcaklığına bağlı olarak gelişimini tamamlar. Mısır bitkileri genelde eylül ayında toplanır. Terpink’te yılda bir kez yetiştirilen mısır sapında (celesinde) genelde 3-4 koçan (boynuz) bulunur. Su ve güneşe bağlı olarak koçanlar 10 cm’den 30 cm’ye kadar uzayabilir. Mısır bozumu genelde bu koçanlardaki yaprakların sarardığı eylül ayına denk gelir. Bu işleme ‘mısır bozma’ denir. ‘Cele’ denen ana gövde yani saptan koçanların koparılması ‘boynuz kırma’ olarak adlandırılır. Yapraklarla kaplı bu mısırların ana gövdeden ayrılmasından sonra taneli göbek kısmını saran geniş, dışarıdan içe doğru açık tona giden yaprakları ‘boynuz ayırma’ ile ayrılır. Eğer kurutulacaksa iç gömlekten birkaç yaprak, mısır koçanı (boynuzu) üzerinde bırakılarak genelde iki mısır birbirine bağlanarak güneşli bir alanda kurutulur. Bazen de bütün yapraklar soyulduktan sonra güneşte kurutulur ve tanelerinden farklı yöntemlerle ayrılır. Bugün Terpink’te sadece ihtiyaç dahilinde yemeklik olarak çok az mısır tarımı yapılmaktadır.

Mısır yaprakları (karpık, köynek, soyak) mısır ürününün dış yapraklarıdır (Res. 5). Bu dış yapraklar kurutulduktan sonra, özellikle kalın olanları ince şeritler halinde hazırlanarak, dokuma işlemlerinde kullanılmaktadır. Mısır eken, mısır ekmeyen komşusuna, komşu hakkı olarak mısır yapraklarını verebildiği gibi değiş tokuş aracı olarak da kullanabilir veya maddi kazanç sağlamak için satabilir. Koçandan ayrılan mısır yaprakları boynuz ayıklamadan sonra deste yapılır ve kurumaya bırakılır. Hatta bu yapraklar dokumadan önce doğal boyalarla boyanabilir.

1. 1. 2. Cil ve Cil Bükme

Terpink'te kullanılan bir diğer hasır dokuma malzemesi ise cildir. Cil, genelde bataklık ve bol sulak alanlarda yetişen küçük boyutlu, sazlık türü bir ottur (Res. 1). Bu ot, yaklaşık 60 cm ile 100 cm arasında değişen uzunluğa sahiptir. Çayır otlarına göre daha düz ve gür çıkan bir sulak alan bitkisidir. Kamışlar suya çok yakın hatta doğrudan su ile temas eden yerlerde yetişirken, ciller bazen suda, bazen de göller gibi sulak alan ile kara arasında yetişirler. Yetiştigi zemin yumuşak, nemli ve hatta sulu olduğundan sökmesi (çekmesi) kolaydır. Güneş görmeyen kök ve dış yapraklar tarafından gizlenen kısımlar beyazdır. En uzun ve sert yapraklar ise dışta yer alır. Bu dış yapraklar keskin kenarlıdır ve sökme sırasında elde kesikler oluşmasına neden olur. Kökleri ise oldukça yumuşaktır ve kurutulup ıslatıldıktan sonra bile esnekliğini muhafaza eder. Zaman zaman göllerde ve su birikintilerinde bazen de çayırılık alanlarda, çayırlar biçilmeden önce çekilir. Çekme zamanı çayırlarda otların henüz yeşil ve bükülmek için yumuşak olduğu dönemlerdir. Bu işlemlerin yapıldığı çayırlar Peştemaloğlu, Hanımçayırlar, Dede'nin/Duran'ın Gölü olarak sayılabilir. Karadaki otların biçilmesinden önce çayırlardan, daha yükseklerde ise göllerden sökülürler. Cillerin daha yumuşak ve esnek olması için çayırların biçilmesinden hemen önce yani otlar fazla kartlaşmadan (kalınlaşmadan/yaşlanmadan) yaz aylarında çekilmesi gerekmektedir.

Cillerin, koparılmadan ve mümkün olduğu kadar kökünden beyaz kısmı ile sökülmesi tercih edilmelidir. Yıkandıktan sonra, yine cillerden yapılan iplerle desteler halinde bağlanarak yaylaya taşınır ve toprak bacalarda (dam) veya hayvanların ulaşamayacakları yerlerde asılarak kurutulurlar.

Cillerin iplik (çözgü) haline getirilmesine 'cil bükme' denir. Dokuma öncesinde tezgâha gerilecek iplikler hazırlanır. Bu işlem genelde tecrübeli ve yaşlı kadınlar tarafından yapılır. Ciller, uzatma ipleri olarak bükülmeden önce bir kap içerisinde ıslatılır ve yumuşaması sağlanır. Dövme veya ezme gibi bir işlem uygulanmaz. Bükme mekanizması veya teknik bir aleti yoktur. Bükme işlemi bir mekân içinde yapılıyor ise başlangıç noktası olarak uygun sağlam bir malzemenin destek olarak kullanılması gerekir. Örneğin; sandalyenin bacağı, karyola ayağı, yere çakılmış ahşap bir ağaç-çam dalı (kazık) dolamanın yapılabilmesi için yeterlidir. Yaygın olarak, bükmenin ilk aşaması, cillerin ayak parmağına dolanmasıdır (Res. 2-4). Cil bükmeye parmağa dolayarak başlamanın nedeni, genelde cil bükmenin açık havada sohbet ortamında gerçekleştirilmesidir. Bükülen cillerin uzun ve tek parça iplik olmasına özen gösterilir. Ciller büküldükçe veya ipler hazırlandıkça bir yumak yapılır. Bükülen ve yumak yapılan ciller kurutulur. Farelerin erişemeyeceği ve güneş alan kuru mekanlarda kış aylarına kadar saklanır. Bazen de havadar ve nemsiz-rutubetsiz bir ortamda örme başlayıncaya kadar bekletilir.

1. 1. 3. Hasır Dokuma Tezgâhı

Hasır tezgâhı diğer cecim, kilim ve çuval tezgâhlarından farklıdır (Res. 6). 4 büyük bazen de bunlara eklenmiş 2 küçük ahşaptan (gergi) meydana gelir. Dokumanın yapılabilmesi için alt ve üstlerde 2, yanlarda da 2 olmak üzere esnemeyen 4 büyük parçanın bulunması yeterlidir. Dikey ve taşıyıcı olan ahşaplar (baş ağaçları) yuvarlak profilli veya köşeli olabilir. Ancak bir duvara dayalı tezgâhın sabit ve esnemen kalabilmesi için hem köşeli hem de ağır ahşaplar dikey olarak kullanılır. Sağ ve soldaki her iki ahşabın başında çevirme mekanizması bulunur. Yatay olarak yerleştirilen ahşaplar (ayaklar) ise uzatmalar içindir (Res. 6) ve uzatma ipleri dokundukça sararak dokuyana yaklaştırmak için daha hafif ve yuvarlak yapılır. Hasır dokundukça sağ ve solda yer alan çevirme kolları döndürülerek dokuma işlemine devam edilir. Dokuyanların altlarına aldıkları birer tabure (isdol) veya yükseltilmiş minderler çalışma ortamı için yeterlidir (Res. 11). Tezgâh boyutu değişebilir. Genelde 1.5 x 2.00 m ölçüleri ideal sayılabilir. Hasırın kesim işleminin ardından yeni bir hasır dokunmayacaksa sökülerek/bozularak başka bir eve veya mekâna ya da

gelecek kışta yeniden kullanılmak üzere kiler/depo/ ambara kaldırılabilir.

Dokuma her evde yapılabilmesine karşın her hanenin bir tezgâhı olmaz. Yayıklar gibi tezgahlar da yalnızca bazı evlerde bulunur ve genellikle köyün ortak malları gibi kullanılırlar. Terpink'te dokumaya en uygun ve kullanımı kolay olması nedeniyle en çok tercih edilen tezgâhlar Niyazi Akgül tarafından üretilenlerdir. Hasır dokumada tezgâh dışında herhangi bir dokuma aleti (bıçak, iğne, tel vs.) kullanılmaz. Dokuma işlemleri ip/cil bükmeden hasırın kesilmesine kadar her aşamada çıplak elle gerçekleştirilir.

Hasır dokuyanlar genellikle genç kızlar ve yeni evli kadınlardır. Dokuyanların genç kızlar ve yeni evlenmiş kadınlar olması yakın ilçe ve çevre köylerde de benzer şekildedir. Dokuma işi imece/bedel veya ırgat usulü ile yapılır. Hasır dokuma tek bir bayanın örmesi yerine komşu kızların bir araya gelmesiyle gerçekleştirilir. Bu gelenek, son yıllarda Terpink'ten göçmüş birkaç kadın tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bu devam eden az sayıdaki örnek, geçmişe duyulan özlem ve nostaljiden kaynaklanmakta ve az da olsa hasır dokumacılığının unutulmamasını sağlamaktadır.

Hasır dokuma işlerine genellikle diğer işlerin yoğunluğunun azaldığı sonbaharda başlanır. Uzun gecelerin yaşandığı kış akşamlarının vazgeçilmez uğraşı hasır dokumadır. Gündüz saatlerinde de çalışılmakla birlikte en yoğun çalışılan saatler gündelik işlerin tamamlandığı, uzun gecelerin başladığı akşam-gece saatleridir. Dokuma mekânı genç kızlar için bir sosyalleşme ortamıdır. Genelde dokunacak hasırın sahibi, başta yemek ve çayları olmak üzere kızların veya dokuyanların her türlü temel ihtiyaçlarını karşılar.

1. 1. 4. Dokuma Tekniği

Uzatma ipleri tezgâha dikey olarak arkalı ve önlü sarılmış iplerin asılması/uzatılması ile birçok dokumadan ayrılır (Res. 6, 9). Uzatmalar için iki büyük cil yumak yeterlidir. Özgün hasırda hem uzatma hem de dokumaların ana malzemesi mısırdır. Uzatmalar için cil yoksa eski malzemelerden sökülmüş iplikler de kullanılabilir (Res. 8). Böylece eski kumaş, giysi veya örtülerin ikinci bir kullanımı için imkân da doğmuş olur. Nadir de olsa uzatma ipleri cil yerine keçi kılı, çuval parçalarından da yapılır. Dokumanın düzgün ve

dokuyanların parmakları ile rahat çalışabilmeleri için uzatmaların hafif esnek olması gerekir (Res. 2).

Dokuma şekli kolaydır. Tezgâh üzerine önce bir kenardan başlanarak aşağı yukarı olmak üzere (cilden yapılmış) uzatma ipleri asılır. Uzatmalar arasında bir parmak aralığı mesafe bırakılması yeterlidir (Res. 2, 6-9, 11). Mısır yaprakları bir leğen veya ahşap tekne içerisinde ılık suya daldırılarak veya su ile ıslatılarak yumuşatıldıktan sonra hasır dokuma başlar. Mısır kapçığı, soyağı, köynek veya yaprağı ile bu uzatma ipleri arasında sağ ve soldan dokuma yapılır. İlk sıra başlama olarak isimlendirilir. Bu 'başlama' sırası sıkılaştırıcıdır ve hasırın dar kenarı olacağı için sıkışık ve sağlam dokunur. Ölçüler bu sırada sıkışık ve düzen aranmaz fakat yine de ölçülü olmasına özen gösterilir. Hasırın uzun yan kenarları başıdır ve bu kısımlar 'dönme', 'baş dönme' olarak anılır (Res. 6). Dokuma sırasına bir sağdan bir soldan başlanır (Resim 7). Dokuma sırasında uzatma ipleri ikişer ikişer değil iki ayrı mısır yaprağının kısmen bükülerek birer atlaması ile örülür. Bu dokumada yatay dokuma malzemesi olarak kullanılan mısır yaprakları, her bir dikey ipin yani uzatmaların önünden ve arkasından geçirilir (Res. 8).

Desenleri renkli mısır yaprağı veya farklı malzemeden yapılır. Ana zemin mısır yaprağının kurutulmuş şekli gibi açıktır. Genelde köşeli yani geometrik motifler tercih edildiğinden dolayı harflerin oval olanları da geometrik şekillidir. Gül başta olmak üzere çiçek tasvirini yaygındır. Bazen vazo tipleri de dokunur. İsim yazma ise en çok talep edilen, özel amacı olan hasırlarda kullanılır. İsimler ve isim baş harfleri, genç kızların veya yeni evlilerin duygularının ifadesidir (Res. 10).

Hasır dokuma 'hasır kesme' ile bitirilerek tamamlanır. Dokuması biten hasır halı asma gibi asılır ve iki üç gün boyunca kurumaya bırakılır. Nemli ortamda dokuma, saklama veya yaprakların aşırı ıslak olması renkte morarmaya ve karamalara neden olur. Dokuması tamamlanan hasır, kuru mısır yapraklarının rengine sahiptir. Hasır kesmenin ardından arka yüzdeki dokumadan kaynaklı çok uzun fazlalık yapraklar (Resim 6/Resim 7) kısmen kesilir veya tıraşlanarak kullanıma hazır hale getirilir.

Sonuç

Terpink'te, malzemesinin doğrudan doğadan elde edildiği ve günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan hasırlar uzun yıllar boyunca maddi açıdan dışarıya bağımlılığı ortadan kaldıran bir ürün olmuştur. Terpink'te hasır dokuma 1990 öncesine kadar gelinlik kızların çeyizlik eşyaları arasına konulacak kadar değerli ve her evin ihtiyacı olarak görülürken bugün unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İklim şartlarının değişmesi, sulak alanların kuruması, mısır ekiminin nüfusa bağlı olarak azalması, hasır dokumalarının ortadan kalkmasının ilk nedenidir. Kadın emeğinin bir ürünü olan hasır dokumalar, dokuyucusu kadınların büyük şehirlere göçü ile terk edilmiş gözükmektedir. Bu makalemizde genel özellikleriyle ilgili bilgiler aktararak belgelenmesini sağlamış olmakla birlikte herhangi bir teknik alet veya malzemeye ihtiyaç duymadan gerçekleştirilen cil bükme, hasır örme gibi geleneklerin yaşatılabilmesi ve üretimin devam ettirilebilmesi açısından mesleki okullar ve üniversitelerin ilgili bölümlerine büyük görev düşmektedir. Dar bir coğrafyanın kendine has özellikleri ve bitki türleri ile üretilen bu gelenek, benzer coğrafyalarda belki de teknoloji yardımıyla çok daha fazla yaygınlaşacak ve insanlara ekonomik katkı ve sağlık sunmaya devam edecektir.

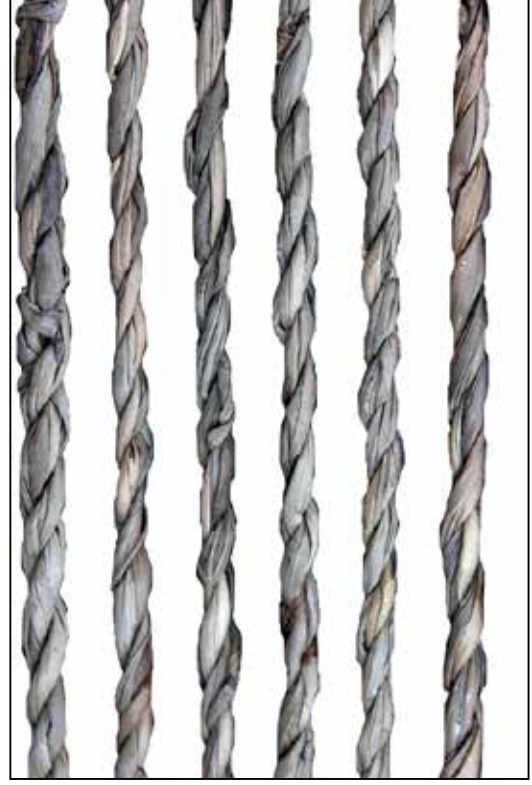
Kaynakça

- Akyurt, Ç. (2001). Padişah Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, 201- 204.
- Anonim (1998). Hasır, *Türkçe Sözlük*, Cilt 1, Ankara, 592.
- Avcı, C. (2002). Kısra, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Türkiye Diyanet Vakfı, 71-72.
- Güner, G. (2016). Codex Cumanicus Bağlamında Kumanların/Kıpçakların Gündelik Hayatına Dair Söz Varlığı: Eşya Adları, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5/4, 1544-1560.
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Law*, (ed.L. Menage), Oxford: Clarendon Press.
- Kaya, H. (2010). Azmizâde Hâletî Divanı'nda Âdet ve Gelenekler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, 133-183.
- Koçu, R. E. (1958). Başta Hasır Yakmak, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt IV, 2166-2167.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, A. (2012). Kalkolitik Smintheon (Gülpınar)'da Dokumacılık ve Halıcılık, *Anadolu-Anatolia*, 38, 139-153.
- Özgişi, T. (2021). Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı, *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 52-66.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 45-81.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. (1981). *Sünen-i Tirmizi*, Cilt 4, (Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), İstanbul.

Ekler

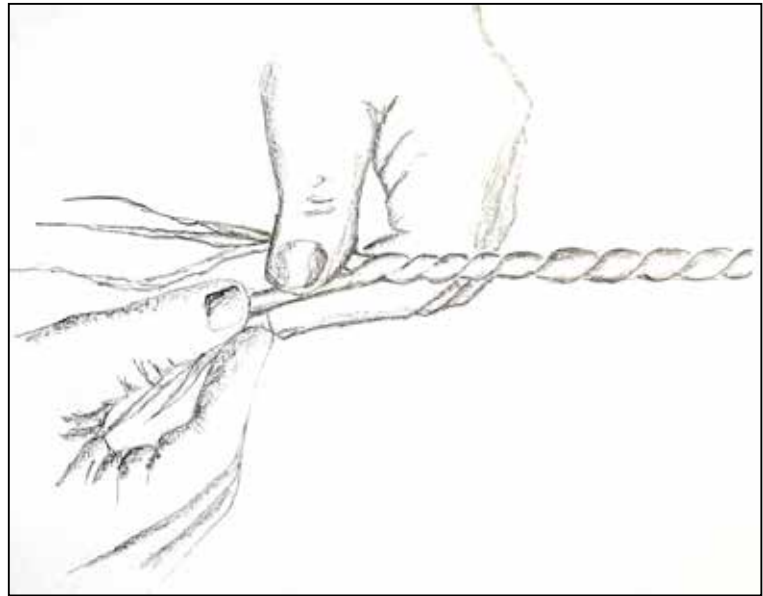
Resim 1: Hasırın Ana Maddesi-Cil.

Resim 2: Cilin Bükülmüş Hali.

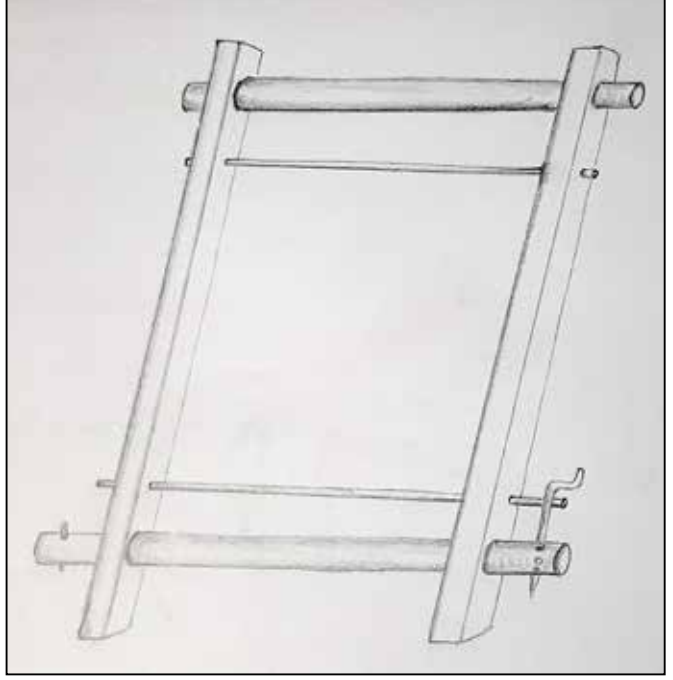
Resim 3: Ayak ile Cil Bükme.

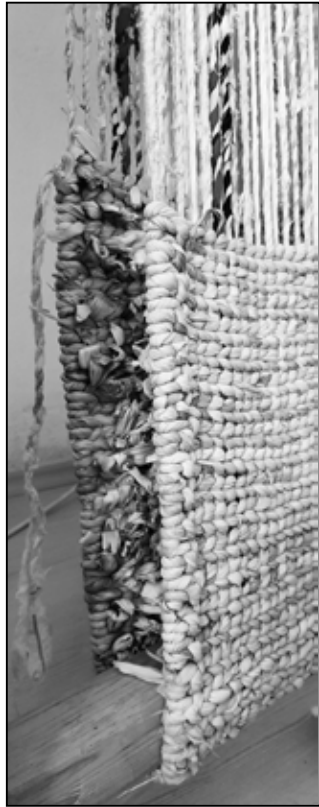
Resim 4: El ile Cil Bükme.

Resim 5: Hasırın Ana Maddesi-Mısır.

Resim 6: Hasır Tezgahı-Dezgah.

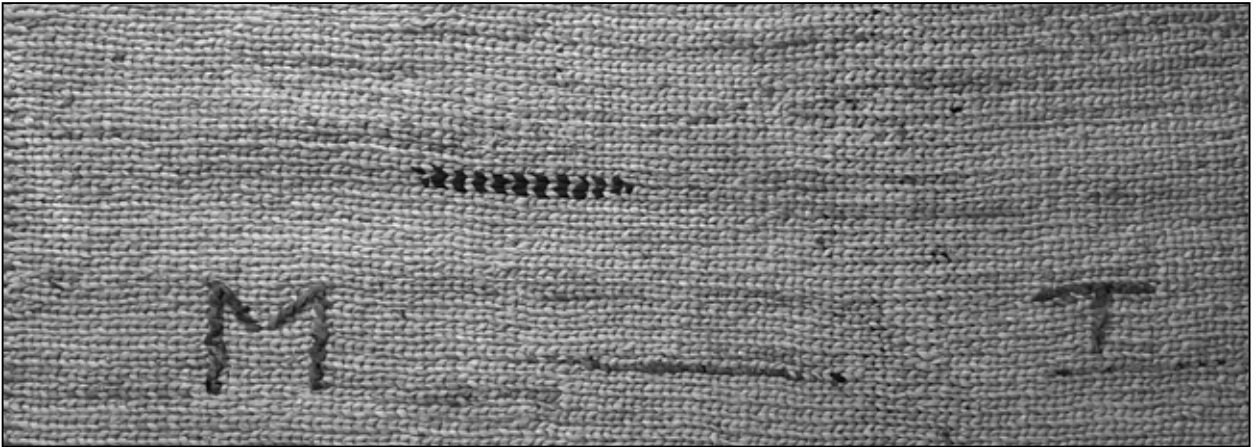
Resim 7: Tezgah'ta Hasır. Ön ve Arka Yüz.

Resim 8: Uzatma İplerle Hasır Dokuma.

Resim 9: Uzatma Cillerle Hasır Dokuma.

Resim 10: Hasır İsim Baş Harfleri (M: Meryem, T: Tahsin).

Resim 11: Uzatma İplerle Hasır Dokuma Örneği.

Resim 12: Hasırların Saklanması-İstifi.